

Strokovni in politični vidiki valorizacije arhivskega gradiva*

VLADIMIR ŽUMER

Odločanje o "končni usodi" najrazličnejših in vse obsežnejših modernih vrst zapisov, ki nastajajo pri poslovanju javnopravnih oseb, predvsem državne uprave in lokalne samouprave, je od srede 20. stoletja dalje skoraj izključna strokovna naloga javnih arhivov oziroma arhivistov. Vrednotenje in odbiranje arhivskega gradiva, izločanje oziroma uničevanje nepotrebne gradiva ter prevzemanje arhivskega gradiva je s pravnega in organizacijskega vidika skoraj v vseh državah zaupano javnim arhivskim službam oziroma arhivistom. Ti morajo biti za to delo kakovostno strokovno usposobljeni. Poleg strokovnosti se od njih pri vrednotenju pričakuje in zahteva tudi kar največ objektivnosti, ki ne sme biti oziroma naj ne bi bila pod vplivom politike, ideologije, religije, ekonomskih razmer ali pod vplivom čisto subjektivnih kriterijev in izkušenj arhivistov, ki navadno temeljijo na njihovem znanju in čustvih.

Nekako do sredine tega stoletja je bil arhivist, ki so mu bile do tedaj zaupane izključno naloge zbiranja, urejanja, popisovanja in branjenja arhivskega gradiva, le "služkinja zgodovine". Ko pa smo arhivisti začeli opravljati tudi vrednotenje in odbiranje arhivskega gradiva, smo v resnici postali posredni "ustvarjalci zgodovine" ali vsaj njeni moderatorji. Končno odločanje o usodi zapisane kulturne dediščine, ki jo prevzemajo arhivi, je skoraj izključno v rokah arhivistov, kljub temu da večina arhivskih služb v zadnjih treh desetletjih pri izvajanju teh nalog tesno sodeluje tudi z ustvarjalci gradiva, zunanji strokovnjaki ter s potencialnimi uporabniki: znanstveniki, raziskovalci in javnostjo. Praviloma naj na strokovno odločitev arhivistov s svojimi (nestrokovnimi) kriteriji ne bi smele vplivati politika, ideologija, cerkev oziroma religija, država, ekonomske razmere, vojne, elementarne nesreče, osebni interesi in drugo. Na žalost se je prav to v vsem obdobju po letu 1945 pogosto dogajalo v velikem delu sveta in se seveda v različnih oblikah ponekod še vedno nadaljuje. Kljub temu pa pomeni odločanje o "biti ali ne biti" arhivskega gradiva za arhiviste izjemno odgovorno in hkrati tudi najzahtevnejšo strokovno nalogo. V številnih državah je ta naloga tudi prednostna naloga javne arhivske službe.

Že več kot petdeset let torej odločanje ni in tudi ne more biti več prepuščeno le arhivistovemu "občutku na koncu prsta" (Fingerspitzengefühl), ampak mora temeljiti na neki metodologiji vrednotenja, na predpisanem načinu ter postopku odbiranja in izločanja gradiva, predvsem pa na strokovno utemeljenih in v praksi

preizkušenih načelih in kriterijih vrednotenja. Konkretno odbiranje arhivskega gradiva se mora opravljati predvsem ob pomoči neposrednih pripomočkov, kot so na primer različne vrste "pozitivnih" list za odbiranje arhivskega gradiva ali "negativnih" list za izločanje oziroma uničevanje nepotrebne gradiva. Govorimo lahko o številnih, dokaj različnih modelih vrednotenja in odbiranja, ki jih uporabljajo posamezne države, čeprav gre razvoj vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva v smeri tako imenovanega "pozitivnega načina", torej v smeri neposrednega odbiranja arhivskega gradiva. Takšne so bile tudi usmeritve XII. mednarodnega arhivskega kongresa v Montrealu leta 1992, na katerem je bilo v referatu Hervéja Bastiena "Razvoj in uporaba normativov pri valorizaciji"¹ poudarjeno, da ob izjemnem naraščanju obsega dokumentarnega gradiva perspektive vodijo arhiviste v to, da se "bodo vse manj ukvarjali s tem, kar mora biti uničeno, in vse bolj s tistim, kar mora biti ohranjeno". V postopkih izločanja gradiva gre pravzaprav vse manj za "ločitev zrna od plev". Zato je treba arhivsko gradivo ohranjati s postopkom odbiranja, in sicer v dveh fazah, prvič pri ustvarjalcu in nato drugič še v arhivu pri strokovni obdelavi. Izdelati je treba kriterije in "kataloge" odbiranja arhivskega gradiva, ki naj služijo arhivistom pri odbiranju tako, kot rabijo kartografom pri orientaciji "smer neba, merilo zemljevida in legende". Se posebej pa je poudarjeno, da je za nove vrste gradiva na magnetnih in optičnih nosileh treba izdelati kriterije odbiranja že takoj na začetku ob njihovem nastanku. Takšni težnji sicer lahko sledimo že od mednarodnih kongresov arhivov leta 1976 v Washingtonu in leta 1988 v Parizu.

Kljub različnosti metodologij pa je vsem skupen isti cilj, to je ohraniti arhivsko gradivo kot kulturno dediščino. O tem imamo v vseh državah ogromno predpisov in strokovne literature. Te v celoti skoraj ni mogoče obvladati, predvsem zaradi obsega, delno pa tudi zaradi jezikovnih ovir. Problematika vrednotenja arhivskega gradiva je bila od leta 1956 (III. mednarodni kongres arhivov v Firencah) zelo pogosta tema mednarodnih kongresov arhivov ter okroglih miz Mednarodnega arhivskega sveta, še pogostejše pa

* Referat z mednarodne arhivske konference "Integriteta in avtonomija arhivov" (Integrity and autonomy of archives), Dubrovnik, 5. do 6. november 1999.

¹ Hervé Bastien, Entwicklung und Anwendung von Normen bei der Bewertung, XII. Internationaler Archivkongress, Montreal 1992.

tema arhivskih zborovanj, konferenc, posvetovanj in seminarjev po posameznih državah. S to tematiko so se ukvarjali številni posamezni arhivisti (na primer: T. R. Schellenberg, V. Caplin, H. Booms, B. Brachmann, F. Hull, B. Uhl, A. M. Haritz, M. Cook, F. Boles, T. Cook, F. G. Ham, B. Stulli, R. Mirčić, O. Giler, M. Petrović in številni drugi), skupine arhivskih strokovnjakov (Griggov odbor v Angliji, skupina Terryja Cooka v Državnem arhivu Kanade, itd.), arhivski inštituti in šole (nekdanji Vsezvezni znanstveno raziskovalni inštitut dokumentalistike in arhivistike v Moskvi, Moskovski državni zgodovinsko-arhivski inštitut, Arhivska šola v Marburgu) in arhivi (Državni arhiv Kanade, Državni arhiv v Quebecu, Državni arhiv v Groningenu - projekti PIVOT, Zvezni arhiv Nemčije v Koblenzu, nekdanji Centralni državni arhiv narodnega gospodarstva v Moskvi itd.), ki so razvili številne modele ter hkrati tudi v praksi uresničili velike projekte vrednotenja in odbiranja.

Ker sem v začetku devetdesetih let med magistrskim študijem valorizacije arhivskega gradiva za potrebe zgodovine, drugih znanosti in kulture imel priložnost spoznati in primerjati večino najpomembnejše nekdanje domače jugoslovanske, pa tudi strokovne literature drugih držav s področja vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva, dovolite, da v opombah predstavim kratek subjektivni izbor iz resnično ogromne količine literature s tega področja, tako iz držav zahodnega sveta (zahodne Evrope in severne Amerike), kot tudi iz nekdanjih real-socialističnih držav, z nekdanjo Sovjetska zvezo na čelu.² Navajam le izbor literature, ki obrav-

nas, Arhivist VI, zv. 2, Beograd 1956, str. 33-38.

Sergije Vilfan, Škartiranje, (Povodni referat J. H. Collingridge na Trečem mednarodnem kongresu arhiva u Firenci), Arhivist VII, zv. 1-2, Beograd 1957, str. 31-46.

Andrija Ljubomir Lisac, Problematika izlučivanja spisa (škartiranje) kod nas, Arhivist VII, zv. 1-2, Beograd 1957, str. 7-18.

Ivan Beneš, Arhivistika, Predavanja dr. Ivana Beneša na arhivističnem tečaju u Zagrebu 1968. godine, Izdanje Arhiva Hrvatske, Zagreb 1968.

Bernard Stulli, O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe, Arhivski vjesnik XIII, Zagreb 1970, str. 463-487.

Hans Booms, Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung, Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung, Archivische Zeitschrift 68, 1972, str. 3-40.

Rašvan Turkuvić, Oslabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrednog registratorskog materijala u registraturama, Arhivist XXV, št. 1-2, Beograd 1975, str. 128-150.

Ake Kronnqvist, Ocena savremenih materijala, ICA VIII, Washington 1976.

Olga B. Giler, Liste kategorija registratorskog materijala sa prikazima čuvanja, Arhivist XXVIII, št. 1-2, Beograd 1978, str. 74-116.

Felix Hull, The Use of sampling techniques in the retention of records, a RAMI study with guidelines, UNESCO, Paris 1981.

A. Kuzin, Kinofotomaterialy, Moskva 1982.

Vladimir Žumer, Kriteriji valorizacije dokumentarnog gradiva službenih pravnih osoba i društva, kateri arhivski gradivi prevzema Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhivi V, št. 1-2, Ljubljana 1982, str. 14-23.

Actes de la XXIIe Conference internationale de la Table ronde des Archives (Bratislava 1983), The archivist and the inflation of contemporary records, Preliminary report, Eckhart G. Franz, Paris 1983 (tudi prevod v srbohrvaščini).

Sam Kula, The Archival Appraisal of Moving Images, Paris 1983, PGI-83/WS/18, (RAMP študija).

Helen P. Harrison, The Archival Appraisal of Sound Recordings and Related Materials, Paris 1983, PGI/87/W/1 (RAMP študija).

I. N. Krjukova, Ekspertiza cennosti kinodokumentov i komplektovanie imi gosudarstvennogo arhivnogo fonda SSSR, Moskva 1984.

Harold Naugle, The Archival Appraisal of Machine-Readable Records, Paris 1984, PGI/84/W/27, (RAMP študija).

N. A. Orlova, Ekspertiza cennosti dokumentov GAI SSSR (1958-1980 gg.), Moskva 1984.

E. M. Bunina, Istoriya i sovremennye tendencii razvitiya cennosti dokumentov, Moskva 1985.

Bogdan Lekić, Prva i druga faza obrade arhivske građe nastale posle 1945. godine, Sodobni arhivi 85, Maribor 1985, str. 57-61.

Bogdan Lekić, Valorizacija arhivske građe, Arhivist XXXVI, 1986, št. 1-2, str. 66-71.

Milić Petrović, Vrednovanje nekih masovnih dokumenata, koja su do sada smatrana arhivskim gradivom, Arhivski pregled, št. 1-2, Beograd 1986, str. 10-24.

Olga B. Giler, Vrednovanje dokumenata, koji nastaju stvaranjem samoprpavljanja radnika, Sodobni arhivi 86, Maribor 1986, str. 61-64.

William Leary, The Archival Appraisal of Photographs, Paris 1989, PGI/89/W/1, S. 11, (RAMP študija).

Dubravko Pajalić, Pristup valorizaciji arhivizovane građe, Arhivist XXXIX, št. 1-2, Beograd 1989, str. 136-144.

Davor Eržanić, Prezentacija rada u vanjskim službama Republike Hrvatske, Arhivski vjesnik XXXIV, zv. 34, Zagreb 1990, str. 51-57.

² Temeljna moderna literatura o načelih in kriterijih valorizacije arhivskega gradiva od srede 20. stoletja dalje:

Th. R. Schellenberg, The Appraisal of Modern Public Records, Bulletin of the National Archives, No. 8 (1956).

Th. R. Schellenberg, Moderni arhivi, Principi i tehnika rada, Izdanje Saveza društava arhivista Jugoslavije, Beograd 1968, prevedla Sava Davidović in Krešimir Nemeth.

Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung moderner Verwaltungsschriftguts, übersetzt und herausgegeben von Angelika Menne - Haritz, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, Nr. 17, Marburg 1990.

Temija i prakтика ekspertizy cennosti dokumentov i komplektovaniya gosudarstvennykh arhivov SSSR, Trudy VNIIDAD, Moskva 1974, 1. del, 2. del.

Priručnik iz arhivistike, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Zagreb 1977, str. 63-87 (poglavje V: Odabiranje i izlučivanje, urednica Radmila Mirčić).

Temija i prakтика arhivnogo dela v SSSR, Moskva 1980, druga predelana in dopolnjena izdaja.

Bodo Brachmann n.a., Archivwesen in der Deutschen demokratischen Republik, Theorie und Praxis, Berlin 1984.

Michael Cook, The Management of Information from Archives, Brookfield, Vermont: Gower, 1986.

Frank Biles, Archival appraisal, New York - London 1991.

Izbor pomembnejše literature (članki, razprave, samishodne publikacije), ki obravnava načela in kriterije valorizacije in liste za odabiranje arhivskega gradiva.

Triage des archives, Archivum 6, 1956, str. 25-42.

Emil Vojnović, Neka zapažanja o problemu škartiranja kod

Bixlu Uhl, Der Wandel in der archivischen Bewertungsdiskussion, *Der Archivar* 43, 1990, zv. 4, str. 529-538.
Angelika Menne - Haritz, Anforderungen der Bewertungspraxis an die archivische Theorie, *Archivmitteilungen* 41, zv. 3/1991, str. 101-108.

Archivarische Bewertung in Deutschland - Bilanzen und Perspektiven, Diskussionsbericht, *Archivmitteilungen* 41, zv. 3/1991, str. 101 in str. 126-130.

Bodo Brachman, Theorie, Instrumentarien und Praxis der Bewertung in der ehemaligen DDR und deren kritisches Bedenken, *Archivmitteilungen* 41, zv. 3/1991, str. 109-114.

Herbert Papendieck, Das Territorialprofil-metodischer Ansatz zur Bewertung, *Archivmitteilungen* 41, zv. 3/1991, str. 123-125.

Dubravko Pajalić, Tipologija i valorizacija nekonvencionalne arhivske gradje, *Sodobni arhivi XIII*, Maribor 1991, str. 102-106.

Bodo Uhl, Grundfragen der Bewertung von Verwaltungsschriftgut, Anstelle einer Besprechung von T. R. Schellenberg, *Bewahren und Umgestalten*, Aus der Arbeit der Staatlichen Archive Bayern, Walter Jaroschka zum 60. Geburtstag, München 1992, str. 275-286.

Hervé Bastien, Entwicklung und Anwendung von Normen bei der Bewertung, XII. Internationaler Archivkongress, Montreal 1992.

Ole Kolsrud, Razvitak temeljnih načela vrednovanja - Neka usporedna iskustva, *American Archivist* 55, 1993, str. 36-39 (hrvaški prevod, objavljen u gradivu za posvetivanje Hrvatskoga arhivskoga društva u Bjelovaru 1994).

F. Gerald Ham, Selecting and Appraising Archives and Manuscripts, *The Society of American Archivists Chicago* 1993, 1.

Arie Nabrings, Bewertung und Archivierung elektronischer Dateien, *Der Archivar* 46, zv. 4, 1993, str. 555-570.

Bilanz und Perspektiven archivischer Bewertung, Beiträge eines Archivwissenschaftlichen Kolloquiums, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, Institut für Archivwissenschaft, Marburg 1994.

Vladimir Žunier, Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo, Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 1995.

Josip Kulanović, Vrednovanje arhivskoga gradiva u teoriji i praksi, *Arhivski vjesnik* 38, Zagreb 1995, str. 7-22.

Marijan Rastić, Razvitak temeljnih načela izlučivanja u Hrvatskoj, *Arhivski vjesnik* 38, Zagreb 1995, str. 23-55.

Richard Brown, Funkcionalno vrednovanje u Državnom arhivu Kanade (sedam godina stvarne prakse), *Arhivski vjesnik* 41, Zagreb 1998, str. 51-65.

Jozo Ivanović, Vrednovanje elektroničkih zapisa, *Arhivski vjesnik* 41, Zagreb 1998, str. 7-21.

Primeri nekaterih najboljše konkretnih načel in kriterijev valorizacije ter pozitivnih list za odbiranje arhivskega gradiva (indi z roki branjenke gradiva):

Metodika othora dubletnih materialiv na gosudarstvenne hranenie, Rekomendacii, Moskva 1969.

Perečen naučno-tehničeskoj dokumentacii, podležaščej priemu v gosudarstvennye arhivy SSSR, Moskva 1972.

Perečen dokumentov, podležaščih priemu v gosudarstvennye arhivy SSSR, Moskva 1973.

R. Turković, Odbiranje arhivske grade i izlučivanje bezvrednog registraturnog materijala u registraturi, *Arhivist* XXV, št. 1-2, Beograd 1975, str. 128-150, (več tipskih list).

Osnovnye priložnja mihra dokumentov e puvtojujuščejja informacije na gosudarstvenne hranenie, Moskva 1976.

nava predvsem načela in kriterije vrednotenja ter konkretne liste za odbiranje arhivskega gradiva. Vsa preostala, zelo obsežna literatura, ki obravnava le metodologijo oziroma načine in postopke vrednotenja in odbiranja gradiva po posameznih državah, se mi zdi za obravnavano problematiko popolnoma nepomembna. Na tem mestu naj poudarim, da je nekdanja sovjetska arhivistika na tem področju že v pidesetih letih razvila izjemno dobro zasnovano znanstveno metodo valorizacije (tako imenovano ekspertizo vrednosti dokumentov, ki se izročajo v državno brambo), ki pa je arhivisti zahodnih držav ne poznajo in tudi ne priznajo, ker literatura ni bila prevedena, ali pa jo že a priori zavračajo, ker je bila pač pod velikim vplivom marksistično-leninistične ideologije in sovjetske politike. Druge vzhodne real-

Kancelarijsku poslavljanje u svjetlu arhivskih propisa (Priručnik), Društvo arhivskih radnika BiH, Sarajevo 1976.

Perečen tipovih dokumentalnih materialov, obrazujuščihja v dejelnosti ministrstev, vedanstev i drugih učređenij, in ganiacij i predprijatij s ukazaniem strokov hranenija materialov, Moskva 1977.

Perečen dokumentiv, obrazujuščihja v dejelnosti naučno-issledovateljskih i proektnih organizacij, Moskva 1978.

Olga B. Giler, Priručnik za zaščitu arhivske grade van arhiva, Titograd 1983.

Lista kategorija registraturnog materijala foruma i organa SKJ i njihovih radnih tela sa rokovima čuvanja 1945-1978, *Arhivist* XXXIII, št. 1-2, Beograd 1983, str. 270-345 (primer najpoptneje in zelo kvalitete liste!).

Rahmendokumentationsprofil der staatlichen Archive der DDR für den Zeitraum 1945-1981, Staatliche Archivverwaltung, Potsdam 1984.

Perečen naučno-tehničeskoj dokumentacii po stroitelstvu, podležaščej priemu v gosudarstvennye arhivy SSSR, Moskva 1984.

Priručnik za strokovno usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, Republiški komite za kulturo, Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1984.

Komplektovanie centralnyh gosudarstvennyh arhivov SSSR dokumentami intraslevykh avtomatizirovannyh sistem upravlenija, Metodičeskie rekomendacii, Moskva 1985.

Orientaciona lista kategorija registraturnog materijala u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama za kategorije materijala van osnovne delatnosti, osnutek Komisije za sistem zaštite arhivske grade van arhiva SARJ leta 1987.

Archival Standards and Procedures of the Archives nationales du Quebec, Quebec 1992 (poglavje B: Appraisal of textual records, str. 31-52; primerjaj tudi hrvaški prevod standardov, Zagreb 1994).

Marijan Rastić - Darko Rulić, Orientacijska lista registraturne grade za općinske/gradske organe uprave, *Arhivski vjesnik* 36, Zagreb 1993, str. 23-58.

Damir Validžić, Prijedlog liste arhivske grade za znanstvenistraživačko djelatnost, *Arhivski vjesnik* 36, Zagreb 1993, str. 59-68.

Damir Validžić, Prijedlog liste arhivske grade za visokoškolske ustanove, *Arhivski vjesnik* 37, Zagreb 1994, str. 87-99.

Mato Kukuljica, Vrednovanje i kriteriji za izlučivanje i trajnu pohranu filmske grade, *Arhivski vjesnik* 37, Zagreb 1994, str. 101-114.

socialistične države, ki so po letu 1945 v celoti prevzele sovjetsko metodologijo vrednotenja in jo v nekaterih pogledih še bolj podredile komunistični ideologiji (na primer Nemška demokratična republika), pa se je zaradi navedenih razlogov dobesedno sramujejo in jo po nepotrebnem v celoti zavračajo, namesto da bi ločile strokovno profesionalna načela in kriterije od politično-ideoloških.

Da bi utemeljili potrebnost in nujnost objektivne in strokovno zasnovane valorizacije, naj na tem mestu ponovim temeljno ugotovitev ameriškega arhivista T. R. Schellenberga, kot jo je zapisal že leta 1956 v svojem delu o vrednotenju modernega spisovnega gradiva. Teorija in praksa vrednotenja in odbiranja gradiva se namreč še vedno gibljeta med dvema skrajnostima: med zahtevo po celotnem ali celo celotnem ohranjanju vseh vrst zapisov ter prakso radikalne selekcije, ki jo ob pomanjkanju strokovnih načel in kriterijev kaj hitro, neusmiljeno in neodgovorno opravi tudi "čas" s svojimi političnimi, vojaškimi, ekonomskimi, elementarnimi, osebnimi in drugimi razlogi. Obe skrajnosti v končni fazi privedeta do nestrokovnega uničevanja gradiva, ki se ohranja le še po "kriteriju naključja". V zadnjem času je sicer vse manj zagovornikov celotnega ohranjanja gradiva, zapisanega na papirju, vse več pa je zagovornikov celotnega ohranjanja novih vrst zapisov na magnetnih in optičnih nosilcih. Njihova zahteva se zdi na prvi pogled tudi uresničljiva, ker imajo pred očmi predvsem neznaten fizični obseg zapisov in vidijo le trenutne tehnične možnosti obdelave, hranjenja in uporabe. Ti zagovorniki pa ne vidijo dolgoročnih problemov ohranjanja in uporabe novih vrst zapisov, ki jih povzroča hiter razvoj informacijske tehnologije. Prav zaradi tega dolgoročno gledano celotno ohranjanje ni mogoče in smotno. Preprosto nemogoče je vse računalniške zapise sproti prilagajati vedno novi in novi strojni in programski opremi. Zaradi obsega podatkov in informacij, ki jih na primer vsebujejo računalniške zbirke podatkov, te za uporabnike kljub informacijski tehnologiji postajajo nepregledne in neobvladljive. Zato je tudi nove vrste zapisov treba vrednotiti in odbirati teoretično po enakih načelih in kriterijih kot klasične vrste gradiva. Razlikuje se le način in postopek vrednotenja, odbiranja in prevzemanja v arhiv, podobno kot tudi način hranjenja in uporabe.

Od zelo številnih definicij in razlag pojma oziroma opredelitve razumnega in možnega obsega arhivskega gradiva za potrebe državne uprave, kot tudi za potrebe znanosti se mi zdi Schellenbergova, že skoraj štirideset let stara, vendar še vedno aktualna in po vsem svetu zadnja leta zelo pogosto navajana utemeljitev še najbolj stvarna: "Zreducirati ogromno maso spisovnega gradiva na razumno mero je enako pomembno za državno upravo kot za znanost. Državna uprava ni zmožna ohraniti vsega gra-

diva, ki nastaja na številnih področjih njenega delovanja. Saj ni zmožna zagotoviti niti prostorov za njegovo hranjenje niti delavcev za njegovo obdelavo. Stroški za to presegajo možnosti tudi najbogatijih držav. Tudi znanstveniki niso zainteresirani, da se vse gradivo obrani v celoti, ker je povsem izključeno, da bi se mogli znati v ogromnih količinah sodobnega pisanega gradiva. Zato, da bi moglo služiti zgodovinskim raziskavam, je potrebno zmanjšati njegov obseg. Celotne vehementne zagovornike celovitega čuvanja gradiva zaradi zgodovinskih interesov popa-da strah, kot piše v eni izmed publikacij Public Record Officea, da se bo zgodovinar v bodočnosti utopil v morju pisane dokumentacije, če se bo ukvarjal z raziskovanjem sedanjega časa. Zanimanje znanosti do uporabe gradiva je pogosto v obratnem sorazmerju s količino gradiva: kolikor več gradiva je o neki zadevi, tem manjše je zanimanje za uporabo".³

Masovnost in številne nove vrste sodobnega gradiva postavljajo arhivistiko in archive predvsem pred odgovorne strokovne naloge vrednotenja in odbiranja, kar je pogoj za strokovno obdelavo in uporabo arhivskega gradiva, ter pred probleme zagotavljanja ustreznega varstva, zlasti za nove vrste gradiva na magnetnih in optičnih nosilcih. Uporabnike arhivskega gradiva za najrazličnejše znanstvene, raziskovalne, študijske in druge namene pa postavljajo pred vprašanja, kako se v tem gradivu znajti, orientirati, kako ga uporabljati, reproducirati itd., pa tudi koliko ga uporabljati ob številnih drugih vzporednih virih (materialni, ustni viri, časopisje...) in sekundarnih virih (literatura) za proučevanje naše preteklosti.

Tudi analiza arhivov v Evropski uniji iz leta 1994⁴ glede vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva ugotavlja, da je nemogoče v celoti ohranjati eksplozijsko naraščajočo količino dokumentov, na drugi strani pa opozarja, da pa lahko pomeni uničenje enega samega dokumenta nepopravljivo škodo za zgodovino neke države, regije ali obdobja. Zato vprašanje strokovnih načel in kriterijev vrednotenja arhivskega gradiva dobiva vse večji pomen. Pomembna je ugotovitev, da za vrednotenje nimamo absolutno veljavne oziroma uporabne metode. Vsekakor pa je potrebno sodelovanje med ustvarjalci gradiva in javnimi arhivi, ki morajo opravljati nadzor prve faze odbiranja, kar nato olajšuje odbiranje gradiva v tako imenovanih vmesnih arhivih, ki jih pozna zahodna Evropa. V nacionalnem okviru je nujno potrebno uporabiti določene metode odbiranja. Primerjava modelov vrednotenja in odbiranja, ki jih uporabljajo posamezne države EU, ter izmenjava praktičnih izkušenj bi lahko

³ Theodor R. Schellenberg, *Die Bewertung modernen Verwaltungsschriftguts*, übersetzt und herausgegeben von Angelika Menne - Haritz, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, Nr. 17, Marburg 1990, str. 25-26.

⁴ *Die Archive in der Europäischen Union*, Europäische Kommission, Brüssel - Luxemburg 1994, str. XI in 15-18.

privedli do izboljšanja teh metod in v končni fazi tudi do evropskega modela odbiranja arhivskega gradiva. Pri modelu EU je poudarjena predvsem potreba po sodelovanju med ustvarjalci in arhivi, kar je zadnje čase moderno, pa tudi nujno potrebno, ter vztrajanje pri obveznih soglasjih javnih arhivov za izločanje oziroma uničevanje gradiva, ki nima značaja arhivskega gradiva in so mu potekli roki hranjenja.

Zelo jasno in hkrati moderno usmeritev hrvaške arhivistike na področju vrednotenja in prevzemanja arhivskega gradiva je na posvečevanju Hrvaškega arhivističnega društva leta 1994 v Bjelovani začrtal direktor Hrvaškega državnega arhiva dr. Josip Kolanović.⁵ Pri tem je analiziral in upošteval predvsem dosedanje teoretični in praktični razvoj ter dosežke arhivistike na tem področju v svetu. Usmeritve, ki jih šteje med najpomembnejše naloge hrvaške arhivske službe, so v nekoliko strnjeni obliki te:

1. Politiko in arhivsko prakso prevzemanja javnega arhivskega gradiva je treba nasloniti na kriterije vrednotenja celotnega javnega arhivskega gradiva. Pri tem je nujno, da vsak arhiv pripravi kategorizacijo ustvarjalcev gradiva z obrazložitvijo njihovih funkcij, dejavnosti in pomena.

2. Hrvaška arhivska služba mora kot nujno nalogo pripraviti resorske liste za odbiranje trajnega arhivskega gradiva, in sicer nivojsko po posameznih področjih dejavnosti.

3. Vrednotenje arhivskega gradiva ni mogoče opravljati brez strokovnjakov ustvarjalcev gradiva, s katerimi je potrebno sodelovanje. Pogoji za to pa je njihova ustrezna izobrazba in strokovna usposobljenost.

Poleg arhivskih predpisov ter strokovno zasnovanih modelov vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva arhivisti obvezuje k strokovnosti in objektivnosti pri tem odgovornem delu tudi **Kodeks arhivske etike**, ki je bil sprejet na XIII. mednarodnem kongresu arhivov leta 1996 v Pekingu. Ta določa:

"1. Arhivisti morajo varovati celotnost arhivskega gradiva in tako zagotoviti, da ostane zanesljiva priča preteklosti.

...Objektivnost in nepristranost arhivistov sta merilo njihove strokovnosti. Upreti se morajo kakršnim koli pritiskom, da bi vplivali na dokaze z namenom prikrivanja ali izkrivljanja dejstev.

2. Arhivisti morajo vrednotiti, odbirati in ohranjati arhivsko gradivo v njegovem zgodovinskem, pravnem in upravnem kontekstu ter tako ohranjati načelo provenience (izvora), ki varuje in izkazuje prvotno ureditev dokumentov. Arhivisti morajo delovati skladno s splošno sprejetimi načeli in prakso.

... Arhivisti morajo vrednotiti gradivo nepristansko, na podlagi svoje presoje, ki temelji

na popolnem poznavanju upravnih potreb svoje institucije in njene prevzemne politike..."⁶

Arhivistika in arhivski predpisi morajo odgovoriti na temeljna standardna vprašanja vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva: kaj ovrednotiti, kaj odbirati, kaj ohraniti, kaj izločiti oziroma kaj uničiti, da bomo ohranili optimalni obseg podatkov in informacij (zapisov) o preteklosti?

V solobni arhivski teoriji pod pojmom "vrednotenje arhivskega gradiva" razumemo določen način in postopek, v katerem na podlagi funkcionalne analize ustvarjalcev (analiza organizacije, funkcij, pristojnosti, dejavnosti in povezanosti) in njihovega gradiva (funkcionalna analiza vrst, oblik, ponavljanja in vsebine gradiva, vključno s sistemi pisarniškega poslovanja), ob pomoči objektivnih strokovnih načel in kriterijev vrednotenja ter konkretnih pripomočkov odbiranja (liste, seznanji in katalogi arhivskega gradiva) ovrednotimo oziroma določimo trajno vrednost gradiva glede na njegov zgodovinski, znanstveni, kulturni, estetski ali kak drug zakonsko določen pomen in ga po določenem postopku odbiranja ter izročanja prevzamemo v javni arhiv.

Cilj vrednotenja po zakonskih delnicah, pa tudi v strokovni arhivski literaturi v zadnjih desetih letih je praktično po vsem svetu deklariran kot ugotavljanje trajnega pomena arhivskega gradiva in ne kot zagotavljanje arhivskega gradiva za potrebe zgodovine, znanosti in kulture, kar lahko zasledimo v starejši arhivski literaturi. Še manj pa vrednotenje pomeni zagotavljanje arhivskega gradiva za tekoče ali celo vnaprej določene politične, ideološke, verske, zasebne in druge podobne potrebe, kar je bilo še posebej očitno poudarjeno v nekdanjih realsocialističnih državah. So pa takšne vrste kriterijev oziroma pritiskov na kriterije vrednotenja značilni v preteklosti in sedanjosti tudi za tako imenovane demokratične države.

Po velikih družbenih spremembah v nekdanjih realsocialističnih državah Vzhodne in Jugovzhodne Evrope so močno kritizirana predvsem njihova politična načela vrednotenja arhivskega gradiva in na politično ideoloških osnovah izdelani neposredni pripomočki za odbiranje in prevzemanje arhivskega gradiva, kot so bile liste arhivskega gradiva za prevzemanje v državne arhive.⁷ Za nekdanjo Vzhodno Nemčijo in še

⁶ Code of Ethics, ICA Bulletin, Nr. 47 (1997-1), ki je izstopen tudi v hrvaškem in slovenskem prevodu: Etički kodeks arhivista, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1997; Kodeks etike, Arhivi XX, št. 1-2, Ljubljana 1997, str. 14-16.

⁷ Primerjaj: Teorija i praksa arhivnogo dela v SSSR, Moskva 1980, druga predelana in dopolnjena izdaja, str. 60-117; Buhlin Brachmann u.a., Archivwesen in der Deutschen demokratischen Republik, Theorie und Praxis, Berlin 1984, str. 213-266.

⁵ Josip Kolanović, Vrednovanje arhivskega gradiva u teoriji i praksi, Arhivski vjesnik 38, Zagreb 1995, str. 7-22.

nekatero druge vzhodnoevropske države so bili kot neposredni metodološki pripomočki izdelani tudi tako imenovani "dokumentacijski profili" in "teritorialni profili", v katerih je na prvem mestu vedno poudarjena komunistična partija in njene masovne organizacije ter potreba po zagotavljanju arhivskega gradiva za dokazovanje njene vloge in pomena v državi in družbi.⁸ Vladajoče komunistične partije so v vseh navedenih državah v večji ali manjši meri vnašale politična načela v arhivsko stroko, po mojem prepričanju najbolj v nekdanji Vzhodni Nemčiji. V arhivistiki nekdanje Sovjetske zveze je šel ta vpliv celo tako daleč, da se je na primer tudi sistem enotne klasifikacije za razvrščanje dokumentov v arhivskih popisih državnih arhivov začel z glavno skupino "Velika Oktobrska socialistična revolucija, ustanovitve in delovanje sovjetske oblasti".⁹

Za vse nekdanje real-socialistične države, razen nekdanje SFRJ, v kateri poseg politike v arhivsko stroko ni bil tako očiten in grob, je predvsem značilno, da je med "principi valorizacije" zelo jasno poudarjena naslonitev vrednotenja na ideološke ali idejno-politične osnove. Tako na primer nekdanja sovjetska in vzhodno-nemška valorizacijska teorija postavlja za temeljna načela upoštevanje načel zgodovinskega materializma, delavskega razreda ter političnih načel vladajoče partije oziroma marksizma in leninizma. Sovjetski učbenik arhivistike iz leta 1980 na primer začne poglavje o načelih vrednotenja in kriterijih pomena dokumentov: "Da hi arhivist lahko objektivno ocenil dokumente, je dolžen obvladati metodologijo zgodovinskega raziskovanja, mora znati uporabljati marksistično leninistično dialektiko ..."¹⁰ Le takšen pristop naj hi po njihovem mnenju poleg upoštevanja drugih strokovnih načel in kriterijev zagotavljal objektivnost in strokovnost pri presoji vrednosti dokumentov, predvsem pa dokumentiral politično zgodovino oziroma vlogo komunistične partije, delavskega razreda, pomen socialistične revolucije in njenih voditeljev na vseh področjih življenja in dela države, družbe in posameznika. Poleg takšnih političnih načel vrednotenja gradiva, ki so veljali na splošno za vse državno arhivsko gradivo, moramo upoštevati tudi to, da so bili v prav vseh real-socialističnih državah ustanovljeni tudi tako imenovani specialni arhivi, ki so bili še posebej zadolženi za vrednotenje in zbiranje gradiva partije ter njenih represivnih organov, vključno z državnimi tajnimi varnostnimi službami.

V zadnjih desetih letih so takšne osnove vred-

notenja in prevzemanja izpostavljene močni kritiki in tudi samokritiki, zlasti pri nemških arhivistih, ki pa sicer ne zanikajo pomena drugih strokovnih osnov, predvsem primernosti številnih drugih načel in kriterijev vrednotenja.¹¹ Tudi po mojem mnenju bi bila resnična strokovna škoda, če bi bili ti na račun političnih in ideoloških vsebin zavrženi. Moramo pa se seveda tudi zavedati, da so politična načela vrednotenja povsod močno škodovala objektivnosti oziroma strokovnosti vrednotenja, pa tudi tako imenovanega "formiranja ter kompletiranja enotnih arhivskih fondov" nekdanjih vzhodnoevropskih držav.

Tudi nekdanja SFRJ oziroma njene republike, ki so bile od leta 1971 dalje v celoti pristojne za arhivsko službo v posamezni republiki, se po letu 1945 niso izognile političnemu vplivu. Za zbiranje "zgodovinsko najpomembnejšega gradiva" so poleg splošnih državnih arhivov vse republike poznale predvsem več vrst specialnih arhivov, ki jih po letu 1990 počasi odpravljajo in stapljajo z državnimi arhivi. Pogosto zasledimo deklarativne politične zahteve, naj državni arhivi v SFRJ zagotavljajo arhivsko gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja, ljudske revolucije, delavskega samoupravljanja, samoupravnega socialističnega družbenega sistema itd., vendar te zahteve niso prodrle do arhivskih strokovnih načel. So pa vsi zvezni in republiški arhivski predpisi (arhivski zakoni in podzakonski akti)¹² po letu 1968, ko so bila sprejeta zvezna Načela o odbiranju arhivskega gradiva iz registraturnega materiala,¹³ vsi po vrsti prevzemali določbo o politično določenem mejnem datumu. Slovensko Navodilo o odbiranju arhivskega gradiva iz registraturnega gradiva iz leta 1970 je določalo: "Gradivo, nastalo pred letom 1848, in gradivo, nastalo pri organih in organizacijah narodnoosvobodilnega gibanja v letih od 1941 do 1945, se šteje v celoti za arhivsko gradivo in se iz njega ne opravlja izločanje."¹⁴ Določba je tipično politične narave in dobesedno krivična do preostalega arhivskega gradiva, ki se je v Sloveniji zelo dobro ohranilo za to obdobje, vendar so za njegovo vrednotenje veljala drugačna merila. V Sloveniji po letu 1981 v novih arhivskih predpisih ni bilo več te določbe, še vedno pa jo na primer v podobni formulaciji zasledimo v veljavnem

⁸ Rahmendokumentationsprofil der staatlichen Archive der DDR für den Zeitraum 1945-1981, Staatliche Archivverwaltung, Potsdam 1984.

⁹ Shema edinoj klassifikacii dokumentnoj informacii v sistematičeskikh katalogah gosudarstvennykh arhivov SSSR, 2. predelana izdaja, Moskva 1978.

¹⁰ Teorija i prakcija arhivnogo dela v SSSR, Moskva 1980, druga predelana in dopolnjena izdaja, str. 65.

¹¹ Bodo Uhl, Der Wandel in der archivischen Bewertungsdiskussion, Der Archivar 43, 1990, zv. 4, str. 529-538; Angelika Menne - Haritz, Anforderungen der Bewertungspraxis an die archivische Theorie, Archivmitteilungen 41, zv. 3/1991, str. 101-108; Botho Brachman, Theorie, Instrumentarien und Praxis der Bewertung in der ehemaligen DDR und deren kritisches Bedenken, Archivmitteilungen 41, zv. 3/1991, str. 109-114; Heibert Papendieck, Das Territorialprofil-metrischer Ansatz zur Bewertung, Archivmitteilungen 41, zv. 3/1991, str. 123-125.

¹² Arhivi i arhivsko gradivo, Zbirka pravnih propisa 1828-1997, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1998.

¹³ Uradni list SFRJ, št. 12/1968.

¹⁴ Uradni list SRS, št. 9/1970.

hrvaškem Pravilniku o odbiranju in izločanju registraturnega gradiva iz leta 1981: "Arhivski fondi, ki so nastali pri delovanju organov in organizacij NOB, se hranijo v celoti in se iz njih ne opravlja izločanje. Enako se hranijo tudi deli ali ohranjeni fragmenti takšnih fondov. Pri izločanju gradiva iz arhivskih fondov, nastalih v 19. in 20. stoletju, je potrebno ohraniti vse gradivo s podatki, v katerih se na kakršenkoli način odraža zgodovina delavskega gibanja, Zveze komunistov Jugoslavije in NOB."¹⁵

Z metodologijo vrednotenja gradiva sta bili v nekdanjih realsocialističnih državah neposredno povezani tudi valorizacija in kategorizacija ustvarjalcev oziroma javnopravnih oseb, od katerih arhivi so ali pa tudi niso prevzemali arhivskega gradiva. Možne so bile tudi številne možnosti prevzemanja gradiva in kategorizacije ustvarjalcev po vzorčnem izboru ustvarjalcev ali glede na izbor njihovega tipičnega gradiva. Sovjetska arhivistika je na primer predpisovala arhivom štiri kategorije oziroma liste ustvarjalcev, vzhodnonemška in jugoslovanska tri itd. Takšna vnaprejšnja selekcija ustvarjalcev je seveda odločilno vplivala na celotno podobo vrednotenja in prevzemanja arhivskega gradiva v arhive. Pri tem moram opozoriti, da je v vseh realsocialističnih državah na strokovnost selekcije oziroma kategorizacije ustvarjalcev v veliki meri vplival obstoječi politični sistem, ki je zahteval, da se na področju organov in organizacij vladajoče komunistične partije ter njenih množičnih organizacij ne opravlja selekcije. Še celo več. Arhivsko gradivo organov komunističnih partij je bilo v vseh državah iz političnih razlogov izvzeto iz pristojnosti državnih arhivov. Za prevzemanje in varstvo arhivskega gradiva komunističnih partij so bili v vseh državah ustanovljeni tako imenovani specialni arhivi, podobno kot tudi za gradivo s področja notranjih in obrambnih zadev, tajnih varnostnih služb, delavskega gibanja itd. To je tudi pomenilo, da so se za arhivsko gradivo, ki je prihajalo v specialne arhive, uporabljali tudi povsem specialni (politični) kriteriji vrednotenja. Ti "kriteriji" so navadno na gradivu povzročili veliko škodo, saj je bil poglavitni cilj vrednotenja ohranjati gradivo, ki dokazuje "pozitiven" pomen, vlogo in zasluge vladajoče partije na vseh področjih političnega, gospodarskega in kulturnega življenja. Šele velike spremembe družbene in državne ureditve v začetku devetdesetih let so prinesle odpravo specialnih arhivov in njihovo dokaj počasno vključevanje v sistem javne arhivske službe. Želja in ponekod tudi praksa po ustanavljanju novih specialnih arhivov pa se v teh državah še vedno nadaljuje, predvsem za gradivo s področja političnih in notranjih zadev. Zelo pogosti so predvsem poskusi, da bi se za določen

del javnega arhivskega gradiva ne uporabljali arhivski strokovni kriteriji vrednotenja, temveč specialni politični, ki naj bi bili skladno z željami in potrebami vladajočih kot tudi opozicijskih strank (v Sloveniji na primer za gradivo s področja notranjih zadev v obdobju osamosvajanja v letu 1991, pogosto za gradivo različnih političnih in gospodarskih anomalij oziroma afer itd.).

Vrednotenje in odbiranje arhivskega gradiva tudi v demokratičnih državah ni brez političnega vpliva. V zadnjih desetih letih imamo v skoraj v vseh zahodnoevropskih državah opravka s ljudim pritiskom demokratične javnosti in posameznikov, ki v zakonih in drugih predpisih o varstvu osebnih podatkov zahtevajo uničenje osebnih podatkov v javnih zbirkah oziroma v javnih evidencah, ki jih vodijo država in lokalne skupnosti. Pojavljajo se celo zahteve po uničevanju podatkov, ki se v javnem arhivskem gradivu tičejo zasebnosti posameznika, kot na primer v policijskih, zdravstvenih, davčnih dokumentih in dosjejih. Večina zakonov o varstvu osebnih podatkov določa uničenje osebnih podatkov, ko ti po nekem obdobju dosežejo svoj namen. Zahteve po spoštovanju osnovnih pravic in svoboščin državljanov so v številnih demokratičnih državah velik pravni in arhivski strokovni problem. Na srečo arhivske kulturne dediščine večino takšnih določb izničijo določbe arhivskih zakonov v smislu "lex specialis derogat lex generalis", v nekaterih državah pa zamotane pravne formulacije.

Osnovni namen vrednotenja arhivskega gradiva je objektivna negotavljanje in zagotavljanje optimalnega obsega podatkov in informacij oziroma zapisov "o tistem, kar se je zgodilo", brez upoštevanja kakršnih koli drugih potreb in pomena arhivskega gradiva za zgodovinopisje, politiko, zasebne namene itd. Tudi potrebe zgodovinopisja in drugih znanosti ne morejo biti osnovni cilj vrednotenja, ker jih je zelo težko definirati, še manj pa predvideti za prihodnost. Nobena znanost ni sposobna definirati svoje prihodnje potrebe po arhivskih virih. So pa pretekle, sedanje in tudi predvidene prihodnje potrebe zgodovinopisja pomembni kriteriji, ki jih moramo pri vrednotenju arhivskega gradiva upoštevati.

Temeljno dilemo teorije vrednotenja glede namena in cilja: ali vrednotiti gradivo zaradi prihodnjih potreb znanosti ali z vidika optimalne zastopanosti podatkov in informacij o preteklih dogodkih, pojavih, osebah, krajih, predmetih oziroma stvareh (o tako imenovani objektivni stvarnosti), je po mojem mnenju najustrezneje opredelil ruski zgodovinar B. G. Litvak že leta 1967 v predavanju "O nekaterih aspektih vede o zgodovinskih virih in sodobne teorije eksperimente", ko je poudaril: "Arhivist naj ne ocenjuje vrednosti dokumentarnega gradiva s pozicij njegove možne uporabe v prihodnje, ampak glede na značilnosti njegovih informacij o preteklosti. To je edino pravilna pot s stališča

¹⁵ Arhivi i arhivsko gradivo, Zbirka pravnih propisa 1828/1997, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1998, str. 233 in Marijan Rastić, Razvitak temeljnih načela izlučivanja u Hrvatskoj, Arhivski vjesnik 38, Zagreb 1995, str. 23-55.

znanosti. Samo slopnja usreznost informacij s tem ali onim dogodkom in pojavom preteklosti opredeljuje njegovo vrednost. Tu pa pomeni ohranili listi del zapisane vsakdanjosti, ki jo najholj polno in globoko odraža. Odmisliti je treha dilemo, to bo ali to ne bo polrebno prihodnosti".¹⁶

Tudi omenjeno Schellenbergovo delo enako poudarja, da naj vrednotenje določi tisto arhivsko gradivo, ki "vsebnje informacije, ki bodo imele pomen za raziskovanje v najrazličnejših smereh in informacije v najuporabnejši in najbolj jedrnatih obliki".¹⁷

Bistvo vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva je ohranjati optimalni obseg izvornih podatkov in informacij z minimalnim obsegom gradiva oziroma z minimumom ohranjenega gradiva zagotoviti maksimum informacij. Pri vrednotenju in odbiranju naj arhivisti sploh ne bi več vrednotili gradiva glede na njegov pomen ali celo prihodnje potrebe, ker tega praktično nihče ni sposoben, niti ni za to usposobljen. Poleg tega ob ogromnih količinah nastajajočega gradiva, še posebej na magnetnih in optičnih nosilcih ni več mogoče in izvedljivo vrednotiti pomena posameznega dokumenta oziroma opravljati neposredno analizo vsebine posameznih dokumentov, kot je to predpisovala klasična teorija vrednotenja. Arhivisti naj bi določali za odbiranje čim optimalnejši obseg izvornih podatkov in informacij, ki jih gradivo vsebnje, predvsem posredno, s pomočjo "funkcionalne analize ustvarjalca in njegovega gradiva". To pomeni, čim manj neposredno vrednotiti (analizirati) pomen posameznih dokumentov, ampak vse bolj posredno (vnaprej) določati arhivsko gradivo glede na funkcije, pristojnosti in dejavnost ustvarjalca gradiva.

Takšen cilj teorije funkcionalnega vrednotenja ob pomoči funkcionalne analize ustvarjalcev in njihovega gradiva je najbolj slikovito definiral kanadski arhivist Terry Cook leta 1995, ko je v predavanju "Makro vrednotenje: nove teorije in strategije prevzemanja gradiva v Državnem arhivu Kanade" zapisal: "Arhivisti ne smejo niti vrednotiti dokumentov, niti poskušati predvidevati njihovo uporabo. Zadržaj stvar, ki jo mora arhivist opravljati pri valorizaciji, je vrednotenje (ocenjevanje) gradiva. Dokumente je treba obravnavati znotraj kontekstualnih okoliščin njihovega nastanka. Če jih želimo pametno vrednotiti, mora biti večji poudarek vrednotenja na vlogi, položaju, okoliščinah in funkcionalnosti, v katerih je gradivo nastalo, kot pa na pomenu samih dokumentov."¹⁸ Bistvo sodobne teorije

funkcionalnega vrednotenja gradiva je v tem:

1. Trajni arhivski pomen dokumentov je mogoče bolj logično in učinkovito ugotoviti in določiti skupaj znotraj organizacijskega konteksta ustvarjalca in funkcionalnih procesov, v katerih so dokumenti nastali, kakor pa ob pomoči ugotavljanja nekaterih pomenov posameznih dokumentov, še posebej ugotavljanja njihove potencialne vrednosti za zgodovinska raziskovanja in druge raziskovalne namene.

2. Nastanek (kontekst, provenienca) dokumentov je pri ustvarjanju racionalno bolj povezan z njegovimi sistemskimi procesi, poslovnimi funkcijami in dejavnostjo, kot pa z njegovo organizacijsko in administrativno strukturo, ki temelji na razdelitvi finančne moči, oblasti, avtoritete in na hierarhijskih odnosih.

3. Metodologija funkcionalne teorije vrednotenja modernega masovnega gradiva temelji na strokovnem sodelovanju med ustvarjalci in arhivi, čeprav je končna določitev gradiva za prevzem na strani arhivov.¹⁹

V demokratičnih državah načeloma javni arhivi (državni arhivi in arhivi lokalnih skupnosti) sprejemajo arhivsko gradivo vseh javnopravnih oseb (ex lege), vendar kljub temu zaradi velikega števila in različnega pomena teh oseb opravljajo njihovo vrednotenje, navadno v okviru vrednotenja arhivskega gradiva. Pri tem ne govorijo o posebnem predhodnem postopku valorizacije ustvarjalcev, ampak ugotavljajo predvsem funkcionalni pomen ustvarjalcev v okviru splošnih načel in kriterijev vrednotenja. Funkcionalna analiza ustvarjalcev v okviru načel in kriterijev vrednotenja je eden izmed pomembnih kriterijev in izhodišč za vrednotenje njegovega gradiva, predvsem pri modelu funkcionalnega vrednotenja.

Ob definicijah vrednotenja arhivskega gradiva moram opozoriti na v literaturi zelo pogosto delitev gradiva glede na njegovo "primarno" in "sekundarno" vrednost oziroma pomen, ki jo je utemeljil T. R. Schellenberg v že omenjenem temeljnem delu o valorizaciji modernega gradiva leta 1956. Ker v arhivski teoriji in praksi vrednotenja avtorji zelo različno razlagajo ta pojem, naj opozorim na nemško izdajo Schellenbergovega dela leta 1990, v kateri Angelika Menne - Haritz v uvodu zelo natančno definira ti dve vrednosti, ki sta lahko tudi izhodišče za vrednotenje arhivskega gradiva.²⁰ Gradivo, ki nastaja pri poslovanju pravnih in fizičnih oseb, ima po svojem nastanku za ustvarjalca oziroma imetnika nekaj časa, dalj časa ali pa celo trajni pomen za njegovo poslovanje, delo in življenje. Primarni pomen dokumentarnega gradiva je torej praktičnega, operativnega značaja za pravne

¹⁶ G. Litvak, O nekaterih aspektih vede o zgodovinskih virih in sodrbne teorije ekspertize v: *Materialy naučnoj konferencii po problemam komplektirovanija dokumentalnoy istočnikami gosudarstvennyh arhivov SSSR*, Moskva 1967, I. del, str. 118.

¹⁷ Theodore R. Schellenberg, *Die Bewertung ...*, str. 25-26.

¹⁸ Richard Brown, *Funkcionalno vrednotenje v Državnem arhivu Kanade* (sestam godina stvarne prakse), Arhivski

vjesnik 41, Zagreb 1998, str. 54.

¹⁹ Izvzeto po članku Richarda Browna, *Funkcionalno vrednotenje v Državnem arhivu Kanade* (sestam godina stvarne prakse), Arhivski vjesnik 41, Zagreb 1998, str. 53.

²⁰ Theodore R. Schellenberg, *Die Bewertung ...*, str. 12-17.

in fizične osebe, pri katerih nastaja. Takšen pomen pa gradivo po določenem krajšem ali daljšem obdobju izgubi, razen trajnega operativnega gradiva. **Sekundarni pomen** pa dokumentarno gradivo dobi le, če je v procesu arhivskega vrednotenja spoznan oziroma določen njegov širši, trajni pomen za zgodovino v najširšem pomenu besede, znanost ali za kulturo nasploh. Zapisi večinoma ne nastajajo z namenom, da bi imeli sekundarni pomen.

Opozorim naj tudi, da arhivska strokovna **literatura večinoma ne razlikuje med načeli in kriteriji** in da številni avtorji uporabljajo le izraz kriteriji vrednotenja. Ob pomoči načel in kriterijev vrednotimo arhivsko gradivo. Pri tem pomenijo načela vrednotenja (tudi principi) splošne teoretične osnove, teoretični pristop, splošno problematiko vrednotenja, na podlagi katere še ni mogoče konkretno določiti gradivo, ki ima lastnost arhivskega gradiva oziroma še ni mogoče neposredno odbirati arhivskega gradiva. Načela je treba konkretizirati oziroma določiti s kriteriji valorizacije, s katerimi pa za razliko od načel lahko konkretno določimo arhivsko gradivo in ga tudi odheremo iz celotnega nastalega gradiva. **Kriteriji vrednotenja so neposredna merila vrednosti dokumentarnega gradiva.**

Na področju vrednotenja ni smotno ležati k splošno veljavni teoriji načel in kriterijev, ker se je v prvi vrsti treba zavedati relativnosti tako teoretičnih kot tudi praktičnih osnov vrednotenja gradiva. Posamezna načela in kriteriji valorizacije so v praksi največkrat neposredno uporabni le pri določenem gradivu v določenem obdobju, na določenem področju dejavnosti in na določenem območju. Na splošno ali v drugih okoliščinah pa jih je navadno mogoče le smiselno uporabiti. T. R. Schellenberg je že leta 1956 poudarjal, da se "osnove, ki jih je treba upoštevati pri določanju vrednosti gradiva, ne morejo določiti kot precizna in splošno veljavna pravila. Naše norme vrednotenja so lahko bolj ali manj splošna načela. Norme se ne smejo nikoli uporabljati kot absolutne in končne. V najboljšem služijo lahko služijo kot smernice... Ker ne obstojijo nikakršna načela vrednotenja, ki bi bila dokončna ali absolutna, jih moramo uporabljati z opreznostjo in zdravim razumom."²¹

Od začetka devetdesetih let se arhivisti tako na vzhodu kot na zahodu strinjajo, da je treba **nadaljevati pozitivni način valorizacije in odbiranja arhivskega gradiva, pri čemer je treba razvijati čim podrobnejša, konkretna in strokovno utemeljena načela in kriterije valorizacije oziroma odbiranja.** Izogniti se je treba razvijanju splošno veljavne teorije vrednotenja, še posebej če ima ta teorija za izhodišče ideološke in politične osnove ali pa ozke strokovne interese ali potrebe posameznih znanosti, na primer zgodovinopisja.

Za vzor takšne metodologije nam je lahko že Schellenbergova teorija in praksa valorizacije iz petdesetih let, ki doživlja renesanso v zahodnoevropskih državah, pa tudi nekdanja sovjetska oziroma vzhodnoevropska, če odmislimo njeno politično in ideološko vsebino. Podobno metodologijo vrednotenja so si začrtali tudi **nemški arhivisti** ob združitvi obeh Nemčij na svojih strokovnih posvetovanjih od leta 1990 dalje. Njihovo temeljno spoznanje je, da se je treba pri vrednotenju nasloniti na objektivne, predvsem pa od ideologije in politike neodvisne konkretne in praktične kriterije odbiranja arhivskega gradiva. To poudarjata oba sedanja vodilna nemška teoretika za področje valorizacije, **Angelika Menne-Haritz** in **Bodo Uhl**. Slednji je v referatu "Popotovanje po arhivskih diskusijah o valorizaciji" leta 1990 zapisal temeljno spoznanje in tudi usmeritev: "Ne prizadevajmo si še vnaprej zamen za splošno veljavno teorijo valorizacije... Po mojem mnenju mora iti pot naprej v smeri izboljšave in perfeccioniranja formalnih kriterijev. Čeprav je tudi to pot, po kateri lahko kdaj pa kdaj zaidemo."²²

V arhivski teoriji in praksi naletimo na zelo številna načela in kriterije vrednotenja, ki jih avtorji skušajo tudi sistematično razvrstiti. Osnove za razvrščanje so zelo različne. Nekateri avtorji dajejo prednost vsebinskim kriterijem, drugi zunanji značilnostim, tretji kriterijem izvora gradiva, četrti prisegajo le na funkcionalno metodo vrednotenja itd. Nekateri dajejo prednost načelom in kriterijem, ki naj bi bili "absolutni" ali pomembnejši itd., kot na primer kriterij mejnega datuma. Načeloma moramo pojasniti, da absolutnih kriterijev, ki bi veljali v vseh primerih vedno in povsod, ni, čeprav so nekateri kriteriji lahko edini in odločilni za odbiranje oziroma obranitev posameznih vrst ali celot gradiva v določenem obdobju, na določenem področju ali območju. Posameznih kriterijev ne smemo favorizirati in razen nekaj izjem tudi ne "absolutizirati" kot edino uporabne oziroma veljavne. Pri kompleksni uporabi načel in kriterijev je potrebno, da se ti med seboj dopolnjujejo in prepletajo.

Zaradi teh razlogov sistematika razvrščanja kriterijev po pomenu ali drugih osnovah ni niti opravičljiva niti potrebna. V vsakem primeru in ne glede na to, ali kriterije uporabljamo posamično ali kompleksno, je treba kriterije uporabljati po še vedno veljavnem Schellenbergovem priporočilu z "opreznostjo in zdravim razumom", oziroma skladno z Aristotelovim pregovorom: "V vsem bodi zmeren, v ničemer ne pretiravaj!"²³ Treba se je izogibati skrajnostim in prevelikim abstrakcijam ter vrednotenje in tudi odbiranje opraviti na strokoven oziroma predpisan način in po strokovnem postopku.

²² Bodo Uhl, Der Wandel in der archivischen Bewertungsdiskussion, Der Archivar 43, 1991, zv. 4, str. 535-536.

²³ Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung ..., str. 97-102.

²¹ Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung ..., str. 97-98.

V literaturi najdemo številne poskuse sistematičnega razvrščanja načel in kriterijev vrednotenja z ozirom na skupne značilnosti. V nekdanji sovjetski strokovni literaturi²⁴ so uvrščeni v tri večje skupine glede na:

1. izvor gradiva (pomen ustvarjalca gradiva, čas in kraj nastanka gradiva),
2. vsebino gradiva (pomen podatkov in informacij ter njihovo ponavljanje in koncentriranje),
3. zunanje značilnosti gradiva (oblika dokumentov, originalnost, jezikovne in paleografske značilnosti, fizična sestava dokumentov itd.).

Za razliko od takšnih poskusov se je T. R. Schellenberg leta 1956 v svojem temeljnem delu "Valorizacija modernega gradiva"²⁵ pri navajanju številnih konkretnih načel in kriterijev odbiranja predvsem zaradi jasnosti v razlaganju naslonil na delitev gradiva po vsebini oziroma na delitev gradiva s podatki in informacijami, ki imajo:

1. "Dokazna, evidentna vrednost" (evidential value) oziroma dokazujejo nastanek, strukturo, funkcije, razvoj, delo in dejavnost inštitucij. Torej imajo pomen za zgodovino nastanka in razvoja ustvarjalca, za njegove strokovne naloge, funkcije, za upravljanje in njegovo poslovanje. Pojem "dokazna vrednost" ne pomeni dokazne vrednosti v pravnem pomenu besede, ampak dokazno vrednost za obstoj in delovanje inštitucij.

2. "Informativna vrednost" (informational value) o osebah, stvareh, dogodkih in pojavih, pri katerih je odločilno načelo enkratnosti podatkov ali dokumentov, oblike podatkov ali dokumentov ter pomena podatkov in informacij. Pod "osebami" razume Schellenberg tako pravne kot fizične osebe, pod pojmom "stvari" pa materialne predmete in stvari, zgradbe, kraje itd.

V okviru delitve na gradivo z dokazno vrednostjo in gradivo z informativno vrednostjo o osebah, stvareh in dogodkih avtor brez sistematike navaja številna konkretna načela in kriterije vrednotenja posameznih vrst modernega masovnega gradiva v Združenih državah Amerike (načelo izvirnosti oziroma enkratnosti dokumentov, podatkov in informacij ter njihovo ponavljanje, podvajanje in koncentriranje, načelo oblike dokumentov ter oblike podatkov in informacij, načelo pomena vsebine, pomena ustvarjalca in avtorja gradiva, starost dokumentov, načelo statističnega vzorčenja in načelo vzorčenja po posebnih kriterijih (reprezentativno, tipično, ekzemplarično vzorčenje) in jih pogosto primerja s takratnimi evropskimi načeli oziroma "naziranj" vrednotenja.

V strokovni literaturi je sistematično na teoretični ravni, vendar brez konkretnih primerov, doslej načela in kriterije valorizacije ("elemente valorizacije") najpodrobneje obravnaval Frank Boles v knjigi "Arhivsko vrednotenje" iz leta

1991.²⁶ V njej je na podlagi proučitve zelo obsežne strokovne literature o valorizaciji, ki je izšla v angleškem jeziku od štiridesetih let dalje, predvsem v Ameriki, načela vrednotenja ne samo shematično nazorno prikazal, ampak jih je tudi razvrstil glede na pomen, ki ga jim avtorji v obravnavani literaturi pripisujejo. F. Boles shematično razvršča kriterije vrednotenja v tri glavne skupine:

I. Kriteriji z informativno vrednostjo:

1. Analiza vsebine:
 - a/ pomen vsebine gradiva,
 - b/ časovno obdobje oziroma čas nastanka,
 - c/ kompletnost,
 - d/ verodostojnost podatkov,
 - e/ ustvarjalcev, avtorjev odnos do vsebine.
2. Uporabnost gradiva:
 - a/ interes uporabnikov glede na:
 - trajen pravni pomen,
 - trajen administrativni pomen,
 - sedanje potrebe uporabnikov,
 - prihodnje, potencialne potrebe uporabnikov;
 - b/ pogoji uporabe:
 - čitljivost,
 - razumljivost,
 - omejitve uporabe.
3. Funkcionalne značilnosti gradiva:
 - a/ izvirnost vsebine dokumentov,
 - b/ položaj, pomen avtorja gradiva v organizaciji,
 - c/ dejavnost, aktivnost, predmet poslovanja ustvarjalca.
4. Odnos do drugega gradiva:
 - a/ glede na fizične lastnosti:
 - izvirnost, originalnost, redkost zapisa,
 - oblika,
 - sestava,
 - odnos original - kopija;
 - b/ glede na vsebinske lastnosti:
 - vsebinsko podvajanje v posamezni vrsti - seriji gradiva,
 - vsebinsko podvajanje v fondu,
 - vsebinsko podvajanje med fondi.

II. Kriteriji vrednotenja z ozirom na stroške varstva gradiva:

1. Stroški prevzemanja gradiva:
 - a/ nakup,
 - b/ prevzem in prevoz.
2. Stroški hranjenja v arhivskih skladiščih glede na obseg in vrsto gradiva.
3. Stroški strokovne obdelave gradiva glede na stopnjo vrednotenja, nrejanja, popisovanja in obseg del.
4. Stroški restavracije in konservacije glede na zahtevnost in obseg del.
5. Stroški reproduciranja dokumentov ali reproduciranja informacij.

²⁴ Teorija i praksa arhivnogo dela v SSSR. Moskva 1980, druga predelana in dopolnjena izdaja, str. 60-117.

²⁵ Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung ..., str. 27-30. Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung ..., str. 27-30.

²⁶ Frank Boles, Archival appraisal, New York - London 1991.

III. Kriteriji vrednotenja z ozirom na uradni državni in poslovni pomen gradiva:

1. Uradni, državni pomen.
2. Pomen kot vir, dokaz.
3. Pomen za tretje osebe.
4. Pomen informacij za interno poslovanje.
5. Pravna vrednost.
5. Stroški varstva gradiva.

Ob upoštevanju tujih in domačih teoretičnih in praktičnih izkušenj sem odkril nekaj uporabnih načel in kriterijev za vrednotenje arhivskega gradiva. V skrajšani obliki so predpisani tudi v novem slovenskem Pravilniku o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu iz leta 1999:

1. Potrebe zgodovinarstva, drugih znanosti in kulture, ob upoštevanju najpogostejše uporabljenega arhivskega gradiva za te namene.

2. Pomen vsebine gradiva, ki se ugotavlja z neposredno analizo dokumentov ali s tako imenovano funkcionalno analizo gradiva ustvarjaleca. Glede na vsebino lahko razlikujemo:

- gradivo z "dokazno vrednostjo" (splošni, osnovni, generalni dokumenti, stvarne zadeve) in
- gradivo z "informativno vrednostjo" (spremljajoči, pomožni, individualni, operativni dokumenti, osebne zadeve, dokumenti, ki se nanašajo na osebe, kraje, stvari, dogodke in pojave).

3. Specifičnost dogodkov in pojavov, za katere je treba ohraniti več gradiva ali gradiva v celoti.

4. Čas nastanka dokumentov in mejni datum, če je določen.

5. Specifičnost kraja ali območja, na katerega se nanaša gradivo, oziroma na katerem je gradivo nastalo.

6. Pomen javnopravne osebe, ki ustvarja gradivo z ozirom na njene funkcije, pristojnosti, predmet poslovanja, dejavnost, povezanost, velikost itd.

7. Odločujoči organ.

8. Pomen avtorja gradiva.

9. Izvirnost dokumentov ter njihovo ponavljanje (dupliranje), tako da se v množici multipliciranega gradiva določi gradivo, ki najpogostejše odraža vsebino.

10. Izvirnost podatkov in informacij ter njihovo ponavljanje, tako da se zagotavlja kar najbolj optimalno ohranjanje izvirnih zapisanih podatkov in informacij o naravi, stvareh, krajih, dogodkih, pojavih in osebah.

11. Zadovoljiva zastopanost masovnega enakovrednega gradiva na podlagi reprezentativnega izbora, glede na vrsto gradiva, kronološki presek ali statistične metode.

12. Ohranjenost in obseg nastalega gradiva.

13. Notranje in zunanje značilnosti gradiva, kot so jezik, umetniška vrednost ali način zapisa.²⁷

Sklep

V članku sem želel opozoriti predvsem na strokovna načela in kriterije vrednotenja ter odbiranja arhivskega gradiva, ki morajo na objektivni način zagotavljati odbiranje in ohranjanje optimalnega obsega arhivske kulturne dediščine ter njenega prevzemanja v arhive. Ob tem je navedenih tudi nekaj primerov političnih načel vrednotenja arhivskega gradiva, ki so v zadnjih petdesetih letih v številnih državah sveta pogojevali prevzemanje arhivskega gradiva v arhive in s tem neposredno posegali v strokovno avtonomijo arhivske stroke in arhivske službe. S tem je bila arhivski kulturni dediščini storjena velika škoda.

ZUSAMMENFASSUNG

FACHLICHE UND POLITISCHE ASPEKTE DER BEWERTUNG VON ARCHIVGUT

Im Beitrag wird auf zahlreiche professionelle archivische Prinzipien und Kriterien der Erfassung, Ansonderung und Übernahme von Archivgut hingewiesen, durch welche auf eine objektive und fachgemäße Art und Weise die Sicherstellung eines optimalen Umfangs von archivwürdigem Kulturgut und seine Archivierung gewährleistet werden soll. Es werden auch einige Fälle von politischer Bewertung von Archivgut angeführt, die in den letzten fünfzig Jahren in vielen Staaten auf der Welt Maßstäbe für die Archivierung von Archivgut seitens der Archive setzten, was einen unmittelbaren Eingriff in die Integrität der Archivkunde und des Archivdienstes bedeutete. Dadurch erlitt das archivische Kulturgut großen Schaden.

SUMMARY

ACQUISITIONS POLICY AND CRITERIA OF APPRAISAL: PROFESSIONAL AND POLITICAL ASPECTS

The article draws attention to numerous professional archival principles and criteria for the appraisal, selection and transfer of archival materials, which must, in an objective and professional way, enable the preservation of the optimal amount of archival cultural heritage and its transfer to archives. The article also discusses some of the political aspects of records appraisal, which conditioned the transfer of records to archives in numerous countries in the last fifty years which interfered with the profession of archival science and its integrity, causing great damage to the world's archival cultural heritage.

²⁷ Glej: Vladimir Žumer, Vzorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo, Ljubljana, Arhiv Republike

Slovenije, 1995, str. 154-199 in slovenski Pravilnik o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu (Uradni listi RS, št. 59/99).